

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2023.19>

А. В. Мурзановська
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0001-8645-0261

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті розглянуто окремі теоретико-методологічні аспекти диференціації форм кримінального провадження. Підкреслюється, що в різні історичні періоди проблема уніфікації й диференціації кримінально-процесуальної форми знаходила досить різні рішення як в доктрині, так і у законодавстві.

Доводиться, що на теперішній час диференціація кримінально-процесуальної форми набула ознак стійкої об'єктивної тенденції новітнього розвитку кримінального процесуального законодавства України.

Зазначається, що диференціація кримінально-процесуальної форми передбачає впровадження особливих порядків кримінального провадження, як ускладнених, так і спрощених. Спрощення або ускладнення процесуальної форми може відбуватися на певних стадіях або в окремих частинах стадії. Також КПК передбачає деякі види окремих проваджень, які не пов'язані із вирішенням основних питань кримінального провадження, однак вони створюють належні умови для здійснення основного провадження та є похідними від нього.

Крім того, у кримінальному провадженні, попри публічний характер, активно розвиваються провадження та процедури, які характеризуються наявністю диспозитивного елементу, що знаходить свій прояв у формі та вирішенні кримінально-правового конфлікту. Мова йде про так звані консенсусні провадження, до яких можна віднести: провадження на підставі угод; провадження щодо звільнення від кримінальної відповідальності; провадження у формі приватного обвинувачення; спрощене судове провадження щодо кримінальних проступків; скорочене дослідження доказів у судовому розгляді; видача особи (екстрадиція) у спрощеному порядку.

Робиться висновок, що диференціація кримінально-процесуальної форми має велике значення та дозволяє забезпечити потрібну ефективність кримінального судочинства за умови допустимої процесуальної економії та належної охорони прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінально-процесуальній діяльності.

Ключові слова: методологія, кримінальне провадження, диференціація форм кримінального провадження, досудове розслідування, судове провадження.

Murzanovska A. V. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF DIFFERENTIATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS

Certain theoretical and methodological aspects of differentiation of forms of criminal proceedings have been researched in the article.

The author underlined that in different historical periods the problem of unification and differentiation of the criminal procedural form had been found in quite different decisions both in doctrine and in legislation.

The article proves that currently the differentiation of criminal procedural form acquired signs of a stable objective trend with the latest development of criminal procedural legislation of Ukraine.

It is noted that the differentiation of the criminal procedural form provides for the introduction of special criminal procedures proceedings, both complicated and simplified. Simplification or complication of the procedural form may occur at certain stages or in separate parts of the stage. Also, the Criminal Procedural Code provides for certain types of individual proceedings that are not related to the resolution of the main issues of criminal proceedings, however, they create appropriate conditions for implementation of the main proceedings and are derived from it.

In addition, in criminal proceedings, despite their public nature, actively developing proceedings and procedures that are characterised by the presence of a dispositive element that finds its manifestation in the form and resolved criminal legal conflict. The discussion is about the so-called consensus proceedings, which can include: proceedings on the basis of agreements; proceedings on release from criminal charges responsibility; proceedings in the form of a private prosecution; simplified court proceedings regarding criminal misdemeanours; abbreviated research of evidence in court proceedings; surrender of a person (extradition) in simplified procedure.

The conclusion is made that the differentiation of criminal procedure form is of great importance and allows to provide the necessary effectiveness of criminal justice under the condition of admissibility procedural economy and proper protection of rights and legitimate interests of persons participating in criminal procedural activities.

Key words: methodology, criminal proceedings, differentiation forms of criminal proceedings, pre-trial investigation, court proceedings.

Постановка проблеми. Диференціація кримінально-процесуальної форми розглядається нами як одна з основних тенденцій розвитку кримінального провадження, а відповідно і науки кримінального процесу [див., наприклад: 1]. Як слушно зазначається в літературі, на сучасному етапі розвитку науки кримінального процесу серед учених так і не склалося єдиного погляду стосовно розуміння кримінально-процесуальної форми. Разом з тим, більшість науковців є прихильниками тлумачення кримінальної процесуальної форми як складного за змістом правового феномену, що відображається через комплексність його складових компонентів, які характеризують різні його сторони [2, с. 239].

Слід також підкреслити, що у різні історичні періоди проблема уніфікації й диференціації кримінально-процесуальної форми знаходила діаметрально протилежне вирішення як на рівні законодавства, так і в науці кримінального процесу, а на сьогодні – диференціація кримінально-процесуальної форми набула ознак стійкої об'єктивної тенденції новітнього розвитку кримінального процесуального законодавства України [доклад.: 3, с. 185-277]. О. Г. Шило підкреслювала, що доцільність і корисність диференційованого порядку кримінального судочинства доведена часом, оскільки вона визнана не тільки національним законодавцем, а й міжнародною спільнотою [4, с. 181].

Оцінка стану літератури. Суттєвий вклад у розробку проблем щодо кримінально-процесуальної форми та її диференціації внесли такі науковці, як: Ю. П. Алєнін, І. В. Гловюк, В. Г. Дрозд, О. В. Капліна, Л. М. Лобойко, А. В. Мурзановська, Г. К. Тетерятник, В. М. Трофіменко, О. Г. Шило та інші [див., наприклад: 1, 2, 3, 4, 5]. Проте, багато питань щодо диференціації кримінального провадження залишаються дискусійними, малодослідженими та такими, що потребують свого подальшого наукового пошуку.

Мета статті полягає в розгляді окремих теоретичних, методологічних та практичних аспектів диференціації кримінального провадження.

Вклад основного матеріалу. Кримінально-процесуальна діяльність здійснюється виключно у передбаченому кримінальним процесуальним законом порядку, який у теорії кримінального процесу йменується кримінально-процесуальною формою, значення якої важко переоцінити. З методологічної точки зору особливо увагу заслуговує здійснена В. М. Трофіменко аксіологічна характеристика кримінально-процесуальної форми [див.: 3, с. 50-59]. Значення кримінально-процесуальної форми можна зрозуміти також і через визначення наслідків її порушення. Так, порушення кримінально-процесуальної форми має результатом визнання процесуальних дій незаконними і як наслідок – визнання недо-

пустимими доказів або скасування процесуальних рішень у кримінальному провадженні. У судовій практиці склався підхід, за яким не будь-яке порушення вимог кримінального процесуального закону (а відповідно – і процесуальної форми), а лише істотне, тягне скасування процесуального рішення у справі. При цьому слід пам'ятати, що закон передбачає і безумовні підстави як для визнання доказів недопустимим (ст. 87 КПК), так і скасування рішень, наприклад, судових рішень (ст. 412 КПК).

Підкреслимо також, що окремого розгляду потребує розуміння питання щодо проблем співвідношення кримінально-процесуальної форми та формалізму [див., наприклад: 3, с. 60-73].

Сьогодні особливо актуалізується питання щодо диференціації кримінально-процесуальної форми, яка розглядається як: специфічний спосіб (метод) (глобальна та локальна); спосіб юридичної техніки; певна форма спеціалізації (функціональна та структурна); як принцип тощо [3, с. 185-213; 6, с. 42-45], проте головним при цьому є доведена часом доцільність та корисність диференційованих порядків провадження, а диференціація кримінального судочинства є «історичною тенденцією, і всі сучасні держави Європи прагнуть її розширення» [6, с. 45-46]. В наші дні в кримінальному судочинстві країн Європи склалися спрощені правила розгляду кримінальних справ. Називають їх по-різному – спрощеним, сумарним, прискореним провадженням і т.п. Їх суть полягає в набагато менш скрупульозному дотриманні правил судочинства: менші вимоги до допустимості доказів, їх дослідження та перевірки, повноти і всебічності, забезпечення права на захист, оформлення прийнятих судом рішень і т.д. [6, с. 46].

В країнах Європи на сьогоднішній момент нормативно закріплені такі форми спрощених правил розгляду кримінальних справ: 1) спрощене провадження у нескладних, очевидних, малозначних кримінальних справах в низці країн відрізняється від прискорених процедур у справах про більш тяжкі злочини і виступає самостійною процедурою. Більшість прискорених процедур, які використовуються в Європі, дозволяють пропустити етап попереднього слідства і призначити судовий процес протягом короткого періоду часу, якщо підозрюваний надав поліції або слідчому під час досудового етапу достовірні показання; 2) особливий тип прискореного провадження – представляти різного роду угоди, в основі яких лежить співпраця обвинуваченого зі слідством; 3) класичні континентальні моделі прискореного провадження, що не належать до сумарного провадження, теж мають свої різновиди [6, с. 47-50].

Чинний КПК також проводить досить широку диференціацію кримінально-процесуальної

форми, що спрямовано на створення такої системи кримінального процесу, яке б, з одного боку, ефективно виконувало завдання кримінального провадження, а з іншого, не було занадто формалізованим й ускладненим та передбачало найбільш оптимальний процесуальний порядок кримінального судочинства. В цьому аспекті важливим є розгляд аксіологічних засад та сучасної концепції кримінальних проваджень з урахуванням людиномірності [див.: 7, с. 387-391] з врахуванням положень щодо аксіології кримінального провадження в цілому [див.: 8, с. 160-163].

Диференціація кримінально-процесуальної форми за КПК передбачає впровадження особливих порядків кримінального провадження, як ускладнених, так і спрощених. Спрощення або ускладнення процесуальної форми може відбуватися на певних стадіях або в окремих частинах стадії. Так, КПК передбачає особливий ускладнений порядок провадження у суді першої інстанції – провадження в суді присяжних, а також ч. 3 ст. 349 КПК передбачає можливість проведення спрощеної (скороченої) форми судового розгляду.

Крім того, чинний КПК передбачає деякі види окремих проваджень, які не пов'язані із вирішенням основних питань кримінального провадження – розслідування, розгляд та вирішення кримінальних справ, однак вони створюють належні умови для здійснення основного провадження та є похідними від нього. До таких окремих проваджень належать: провадження в слідчого судді з питань віднесених КПК до його компетенції (провадження з вирішення слідчим суддею клопотань слідчого і прокурора про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведенні слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій); провадження з вирішення слідчим суддею скарг учасників кримінального провадження на рішення, дії та бездіяльність слідчого і прокурора; провадження з вирішення слідчим суддею клопотань сторони захисту про отримання тимчасового доступу до предметів і документів, про залучення експерта для проведення експертизи у кримінальному провадженні тощо); провадження з елементами міжнародного співробітництва під час кримінального провадження; провадження з відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження.

Також у кримінальному провадженні, попри його явно виражений публічний характер, активно розвиваються та розширюються провадження та процедури, які характеризуються наявністю диспозитивного елемента, де волевиявлення учасника кримінального провадження впливає на його рух та/або форму та вирішення кримінально-правового конфлікту. Специфікою кримінального провадження є те, що консенсуальний елемент, який важливий для вирішення кримінально-пра-

вового конфлікту, містять не тільки процедури альтернативних способів вирішення спорів (АВС), а й суто кримінально-процесуальні процедури, які не є у суворому розумінні альтернативними позасудовими, проте, характеризуються волевиявленням зацікавлених учасників кримінального провадження, яке впливає на вирішення кримінально-правового конфлікту та ініціацію/рух кримінального провадження [див.: 9, с. 45].

При цьому АВС у кримінальному провадженні також, без сумніву, існує, і спрямоване на розв'язання численних проблем: гуманізації та демократизації правової системи, кримінальної політики; вдосконалення та спрощення кримінального процесу; доступності правосуддя; підвищення рівня довіри та поваги до суду і правоохоронних органів; забезпечення прав і законних інтересів потерпілого та правопорушника; профілактики злочинності та уникнення подальшої криміналізації осіб, які вчинили злочин у місцях позбавлення волі; відновлення позитивних міжособистісних відносин у громаді тощо [10, с. 29].

Тому цілком слушним є пропозиція щодо можливості виділити систему проваджень, яка включатиме як АВС, так і провадження, які мають елементи консенсуальності, проте, не є альтернативними позасудовими. Можливість такого поєднання, як підкреслює І.В. Гловюк [9, с. 46], пов'язана із тим, що об'єднуючою детермінантою є вплив волевиявленням зацікавлених учасників кримінального провадження (як владних, так і невладних) на вирішення кримінально-правового конфлікту та ініціацію/рух кримінального провадження. До таких консенсуальних проваджень І. В. Гловюк відносить: провадження на підставі угод; провадження щодо звільнення від кримінальної відповідальності; провадження у формі приватного обвинувачення; спрощене судове провадження щодо кримінальних проступків; скорочене дослідження доказів у судовому розгляді (ч. 3 ст. 34 КПК); видача особи (екстрадиція) у спрощеному порядку [8, с. 46], з чим цілком можна погодитись, адже існує і дещо інше розуміння поняття «консенсуальне провадження» та їх видів [див., наприклад: 11, с. 81].

Висновки. Підсумовуючи, підкреслимо, що в різні історичні періоди проблема уніфікації й диференціації кримінально-процесуальної форми знаходила досить різні рішення як в доктрині, так і у законодавстві. На теперішній час диференціація кримінально-процесуальної форми набула ознак стійкої об'єктивної тенденції новітнього розвитку кримінального процесуального законодавства України.

Диференціація кримінально-процесуальної форми передбачає впровадження особливих порядків кримінального провадження, як ускладнених, так і спрощених. Також КПК передбачає

деякі види окремих проваджень, які не пов'язані із вирішенням кримінального провадження по суті, але завдяки їм створюються належні умови для здійснення основного провадження та є похідними від нього.

Крім того, у кримінальному процесі, не зважаючи на його публічний характер, розвиваються, і доволі активно, провадження та процедури, які характеризуються наявністю диспозитивного елементу, що знаходить свій прояв у формі та вирішенні кримінально-правового конфлікту. Мова йде про так звані консенсусні провадження, як-от: провадження на підставі угод; провадження щодо звільнення від кримінальної відповідальності; провадження у формі приватного обвинувачення; спрощене судове провадження щодо кримінальних проступків; скорочене дослідження доказів у судовому розгляді; видача особи (екстрадиція) у спрощеному порядку.

І в цілому – диференціація кримінально-процесуальної форми має велике значення для кримінального процесу та дозволяє забезпечити потрібну ефективність кримінального судочинства за умови допустимої процесуальної економії та належної охорони прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінально-процесуальній діяльності.

Література

1. Мурзановская А. В. Основные тенденции развития науки уголовного процесса в Украине в современных условиях. *Legal science and education in Ukraine and EU countries: a paradigm shift*: Collective monograph. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2021. 488 p. P. 285-310. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/159>
2. Дрозд В. Г. Сучасна парадигма диференціації кримінальної процесуальної форми. *Наука і правоохорона*. 2017. № 49(38). С. 238-242. URL: https://naukaipravoohorona.com/journal/ukr/2017_4/35.pdf
3. Трофименко В. М. Теоретичні та правові основи диференціації процесуальної форми у кримінальному судочинстві: монографія. Х.: ТОВ «Оберіг», 2016. 304 с.
4. Шило О. Г. До питання щодо диференціації кримінально-процесуальної форми. *Право України*. 2010. № 9. С. 180-186.
5. Тетерятник Г. К. Уніфікація та диференціація процесуальної форми: синергетичний підхід. *Верховенство права*. 2017. № 1. С. 136-143.
6. Юрчишин В. Д. Диференціація кримінального процесу у країнах Європи. *Сучасний кримінальний процес країн Європи : монографія [В. В. Луцик, В. А. Савченко, В. І. Самарін та ін.] ; за ред. В. В. Луцика та В. І. Самаріна*. Харків : Право, 2018. С. 41-51.
7. Хабло О. Ю., Максименко О. В., Кубарева О. В. Аксіологічні засади кримінального провадження при дотриманні балансу державних та приватних інтересів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 387-391. URL: http://lsej.org.ua/4_2022/93.pdf
8. Дуфенюк О. М. Аксіологія кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 3. С. 160-163. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2014/45.pdf
9. Гловюк І. В. Проблемні питання розвитку курсів кримінально-процесуального циклу у аспекті дії стандарту другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 «Право». *Scientific and pedagogic internship «Modern approaches to the organization of the educational process for law students» : Internship proceedings, August 24 – October 2, 2020. Frankfurt an der Oder : Izdenvnieciba "Baltija Publishing", 2020. P. 44-47.*
10. Альтернативні способи вирішення спорів у кримінальному провадженні / Волкотруб С. Г., Крушинський С. А., Луцик В. В. та ін.; під ред. У. Гельманна, В. В. Луцика. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2015. 204 с.
11. Слінько Д. С. Консенсуальне провадження у кримінальному процесі. *Форум права*. 2008. № 1. С. 378-381. URL: <https://cutt.ly/Q1WhkGj>